

ՔՆՆԵԴԱՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Մ Ո Ւ Շ Ե Ղ Վ Ա Ր Դ Ա Պ Ե Տ

(ԷՊԻԼԱՊԵՆՆԵՐ-ՈՒ ԱՅԻԹՈՎ)

Թրքահայ հասարակութեան համար կրթութեամբ եկեղեցականներ պատրաստելու մտահոգութիւնը, ասկէ շուրջ տասնըհինգ տարի առաջ, Կ. Պոլսի ազգային հոգևոր ու աշխարհական իշխանութիւնները մղեց դպրանոց մը բանալ Արմաշի մէջ:

Պոլսի աշխարհական և հոգևոր աչքի ընկնող անձնաւորութիւններէ բաղկացած խնամակալութիւն մը յանձն առաւ Արմաշի Դպրեվանքին նիւթական ու բարոյական մատակարարութիւնը: Սեմինարեան դրին բաւական ամուր հիմքերու վրայ: Կրթական վարչութեան գլուխ կանգնեցան Մաղաքեա եպիսկոպոս Օրմանեանի, Կ. Պոլսի այժմեան պատրիարքին՝ ու Նղիշէ եպիսկոպոս Դուրեանի, Պետրոս Դուրեան բանաստեղծին եղբոր՝ նման զարգացած ու հմուտ եկեղեցականներ: Օրմանեան արքեպ. Դպրեվանքի տեսուչը ֆիւսք մինչև պատրիարք ընտրուելու Իսկ Նղիշէ եպ. Դուրեան, որ զարգացած եկեղեցականի մը համբաւն ունի, մինչև անցեալ տարի, Արմաշի դպրանոցի տեսչութիւնը կը վարէր: Շատ թեմեր զինքը առաջնորդ ունենալ փափաղեցան, բայց ան չուզեց ըստանալ իր սիրած հիմնարկութիւնէն: Սակայն, երեք վերջերս, իր մէջ այնքան ուժ չի գտաւ կապուած ֆիւսք Դպրեվանքին, որովհետեւ Պոլսի լրագրութեան հաղորդածին նայելով՝ Նղիշէ եպիսկոպոս ընդունած է Զմիւռնիայի առաջնորդութիւնը, որ հանգուցեալ Մեղիսեղեկ արքեպ. Մուրադեանի մահուամբ բաց ֆիւսքած էր: Արմաշի Դպրեվանքը, իր հիմնարկութիւնէն քանի մը տարի յետոյ տուաւ իր առաջին շրջանաւարտները, որոնց մէջ էր և Մուշեղ վարդապետ Մերոբեանը: Այդ առջինէկ շրջանաւարտներու շարքին մէջ, իրենց գրական փայլուն ընդունակութիւններ

րով անմիջապէս ուշադրութիւն գրաւեցին մասնաւորապէս: Մուշեղ վարդապետ Մերոբեանն ու Բարգէն վարդապետ Կիւլէսէրեանը, Մուշի նախկին առաջնորդը:

Դպրոցի գրասեղանները հազիւ թողած՝ իրենց բոյնէն նոր դուռն ելլող դեռապետուր թոշուններու պէս, անոնք հրաճուանքով, խանդավառութեամբ նետուեցան գրական հրապարակը և սկսեցին այլևայլ թերթերու և հանդէսներու մէջ գրել կրօնական խնդիրներու մասին: Անոնք աշխատեցան տալ հայ ընթերցողներուն գլխաւորաբար օրուան տօներու մեկնութիւնը, բացատրութիւնը: Արմաշականները դեռ ևս հովուական պաշտօններ չստանձնած՝ գովելի ջանքն ունեցան ժողովուրդին հետ կապ հաստատելու տպագրական խօսքի միջոցով:

Բայց, գեղեցիկ օր մը, պոլսահայ մամուլի օրգաններու մեծամասնութիւնը, յանկարծ, վայնասուն մընէ փրցուց: Ջերմեռանդ ու ոչ-ջերմեռանդ խմբագիրները գայթակղած էին: Ինչո՞ւ: Ահա թէ ինչո՞ւ:

Պոլսական շարաթաթերթի մը մէջ Մուշեղ վարդապետ յօդուած մը տպած էր Հոգեգալստեան տօնի առիթով: Երիտասարդ կրօնաւորը՝ երեւի «ամբարիշտ» ընթերցումներու ազդեցութեան տակ, առաքեալներու այլևայլ լեզուներով խօսելու աւանդութիւնը կը բացատրէր, ոչ այնպիսի ձևով, որ վայել է խունկ ու մոմ հոտող իսկական հոգեւորականին: Մուշեղ վարդապետ իր մեկնութիւններուն մէջ շատ քիչ տեղ կուտար «Մուրբ Հոգիի» զօրութեան, հրաշքին: Ամբողջ յօդուածին մէջ յայտնի ճիգ մը կար աւանդութիւնը բացատրելու գիտական, բնախօսական հիմունքներով: Արմաշական վարդապետը կղերականներու այն դասակարգին կը պատկանէր, որոնք կը ճգնին կրօնքը հաշտեցնել գիտութեան հետ: Մուշեղ վարդապետին համար կրօնքը՝ չոր ծէսերու, նեղ դոկմաներու ամբողջութիւն մը ըլլալէ աւելի, հոգիի թռիչքն էր դէպի անծանօթն ու անըմբռնելին: «Երուազներ»-ու հեղինակը՝ խառնուածքով բանաստեղծ՝ գերազոյն բանաստեղծութիւնը կը տեսնէր կրօնքին մէջ: Արմաշի Դպրեմանքը՝—ու ասիկա մեծ պատիւ մըն է կրօնական այդ հաստատութեան և անոր վարիչներուն համար—անոր մէջ չէր աշխատած խեղդել բանականութեան, առողջ դատողութեան ձայնը, քննական ոգին: Մեր կարգ մը «աստուածաբան» վարդապետներուն պէս, Մուշեղ վարդապետ՝ կրօնքը «արքայութեան», «անդրերկրային» կեանքի անունով տիրապետութեան ու հեղինակութեան գործիք մը չէր նկատեր: Քարացած հաւատալիքներու տարածումով չէր ուզեր ժողովրդին մտքի աչքերը կոյր պահել: Կրօնքը մեռած տառերու, ընդունուած

ու նուիրագործուած բանաձևերու զանգուած մը դաւանելու կը ձգտէր—միամիտ ձգտում, քանի որ այսքան դարերու կեանքը, իրեն պէս խորհող անկեղծ հողևորականներու և անգամ աշխարհականներու նոյն ուղղութեամբ փորձած ջանքերը ապարդիւն եղան—մուկ գիտակցութիւններու, բուկ խղճմտանքներու լծակը դարձնել:

Այս ձգտումը բնաւ դուր չեկաւ Կ. Պոլսի լրագրութեան աշխատաւորներու մեծ մասին, որոնց աշխարհականի հագուստին տակ միշտ ֆարաշայի մը սև փէշերը կը սարսուռն: Ու յուզիչ համերաշխութեամբ մը սկսեցին Մուշեղ վարդապետի գլխուն վրայ հրաւիրել կրօնական բարձրագոյն իշխանութեան շանթերը:

Այդ դէպքէն յետոյ Մուշեղ վարդապետն ու իր ընկերները կ'առկածելի էին: Անոնք քոսոտ ոչխարներ էին, որ Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ մաքուր հօտին մէջ սպրտած՝ կը սպառնային վարակել ամբողջ հօտը:

Մուշեղ վարդապետը այնուհետև զնաց դաւառ: Արարկիւրի ժողովուրդը ցանկացած էր զինքը հովիւ ունենալ: Լրագիրները անոր պաշտօնավարութենէն դժգոհ չմնացին, բայց չդադարեցան նորէն զայն նկատելէ «ըմբոստ» մը, որովհետև դաւառէն Պոլսի թերթերուն ուղարկած պատկերներն ու յօդուածները տիրացուական քիմքերը շոյելու յատկութիւնը չունէին: Կը յիշեմ որ երկիւղած լրագրողները կատաղի արշաւանք մը սկսան Մուշեղ վարդապետի դէմ յօդուածի մը առիթով՝ որ Արարկիւրի առաջնորդը համարձակած էր գրել պոլսական թերթի մը մէջ:

Գայթակղութիւն պատճառող այդ յօդուածը, այս անգամ, Հայաստանեայց Եկեղեցու դարևոր հիմքերը փորելու նկարագիրը չունէր, ոչ. խանդաղատագին ներքող մընէր բնութեան անսպառ, այլազան ու յուզիչ գեղեցկութիւններուն, որոնք ալելուծած էին բնաստեղծ վարդապետին հոգին: Այդ յօդուածին մէջ Մուշեղ վարդապետ դրած էր պանթէիստ լայն շունչ մը: Ահա ինչու համար Չերմեռանդ հոգիները վրդովուած էին:

Մի՞թէ կարելի էր բնութեան առջև հոգեզմայլանքի անձնատուր ըլլալ, մի՞թէ եկեղեցականին կը վայելէր բնութեան շքեղութիւնները երգել, երբ անդին կային այնքան հոգեշունչ նիւթեր, խորանն ու բուրվառը, խաչն ու աւետարանը, երգելու և աստուածացնելու համար: Ու բարձրաձայն պահանջեցին, որ այդ աշխարհականի հոգի կրող վարդապետը հանէ իր վրայէն սքեմը, վար առնէ իր կեղծ հոգևորականի դիմակը:

Ու շատ հասկանալի տրամաբանութեամբ մը Պոլսի նոյն

թերթերը սկսան յարձակիլ Արմաշին վրայ, որը իր նորընծաներուն ուղեղը դոկմաններու տակ տրորելու, մահացնելու և «աստուածաբան» վարդապետներ պատրաստելու անընդունակ կը հանդիսանար: Արմաշի և արմաշականներու վրայ կատարուած այդ արշաւանքը յաւարժացաւ, ու, այս վերջերս, մագնիս որ յաղթանակը տանէր:

Նշիշէ եպիսկոպոս Դուրեան՝ Իզմիրի առաջնորդութեան պաշտօնը ընդունած ըլլալով՝ Արմաշի նոր վերատեսուչի մը ընտրութիւնը անխուսափելի կը դառնար: Փնտռուած ու չգտնուած առիթն էր այդ՝ հակարմաշեաններու համար: Ու յարձակումներն ու քննադատութիւնները նոր թափով մը ըսկըսան: Պահանջեցին որ Արմաշն իր «ամբարիշտ» ուղղութենէն հրաժարի: Անոր գլուխը կանգնի հին եկեղեցական մը, որ կարող ըլլայ ապագայ վարդապետներուն ուղեղին պտուղը թրծել եկեղեցիի սրբազան վարդապետութիւններու բոցովը: Այդ բուն քննադատութիւններուն վրայ Դպրեմանքի Խնամակալութիւնը՝ որուն էն ազդեցիկ անդամներէն մէկն է Արիկ էֆէնդի Ունճեան-ժողով գումարուեցաւ պատրիարքի նախագահութեամբ և երկար խորհրդակցութիւններէ յետոյ, Օրմանեանի և Դուրեանի ազդեցութեան տակ, իհարկէ, վճռեց Արմաշի աւանդութիւններուն ձեռք չտալ: Նւ Նշիշէ եպիսկոպոսին յաջորդ նշանակուեցաւ Արմաշի առաջին շրջանաւարտներէն Թորգոմ ծ. վ. Դուշակեանը, որ ութ տարիէ ի վեր Դպրեմանքի ուսուցչական խմբին մէջ էր:

Այսպէս, Մուշեղ վարդապետի և առհասարակ ըռոր արմաշականներու դատը յաղթանակեց:

* *
*

«Դրուագներ»-ու հեղինակին մտաւոր ու բարոյական դիմագծութիւնը ընտրողն է յետոյ, անցնինք այժմ անոր գրական ու արուեստագիտական դէմքի ուրուագծումին: Մուշեղ վարդապետ բանաստեղծի ուժով խառնուածք մը ունի: «Դրուագները» ծայրէ ի ծայր կրօնական քնարերգութեան երկներանգ ու փաթեմ փունջ մըն է:

Բայց Մուշեղ վարդապետի քնարերգութիւնը հչ երկնքի սարսափովը, մեղքի մտալկումովը հիպնոսացած Նարեկացիի մը տաքերային, անսանձ, յորդող ու ցնցող տղազակն է, և հչ ալ յաւիտենական երանութիւններուն ժպտող, հոգիի խաղաղութիւնը գտած Սքըռուհի Թերեզայի մը եթերային, բիւրեղեայ, երգող ու փառաբանող մրմունջը: Իր քնարերգութիւնը

Ռընանը կարդացած, մարտած հոգևորականի մը բնարերգութիւնն է։ «Դրուագներ»-ուն մէջ կան նոյնիսկ այնպիսի էջեր, որոնք իրենց բնապաշտ, նատուրալիստ շունչով աւելի Նրգ-Նրգոցը, Զոլան կը յիշեցնեն, քան Շնորհալին ու Թովմաս Ագուինացին։

«Դրուագներ» Հին և Նոր Ուխտի պատմութեան մեծ դէպքերու նկարագրութիւնն է։ «Դրուագներ», Ս. Գրոց մեկնութիւն մը չէ—կը գրէ ինքը՝ Մուշեղ վարդապետ, իր առաջաբանին մէջ—և հի ալ ամբողջական պատմութիւնը անոր։ Ստացումն է Կրօնի պատմութեան մեզի աւանդած մեծ դէպքերուն։ Մեր աշխատութիւնը եղած է իրարու մօտ բերել անոնց ցրբուն գիծերը, և անոնց սեղմ ու կուռ համադրութիւնովը կազմել «Դրուագներ»-ը, որ հակառակ իր միտիք ու բանաստեղծական յօրինուածութեան, զուրկ կը գտնուի Աղօթագիրքը ըլլալու հանգամանքէն ալ։

Մուշեղ վարդապետ իրաւունք ունի իր աշխատութիւնը աղօթագրքի հանգամանքէն զուրկ նկատելու, որովհետեւ այն գունագեղ, ջղուտ, բայց երբեմն արուեստական ու բռնազրօսիկ ոճը, որ գործածած է, անմատչելի կը դարձնէ իր գիրքը հասարակ ժողովուրդին։ Մուշեղ վարդապետ «Դրուագներ» գրած ըլլալ կը թուի անոնց համար, որոնք հոգևոր շինութենէ աւելի, մտքի հաճոյք մը կը փնդուեն իրենց ընթերցումներուն մէջ։ Ուրիշ խօսքով՝ Մուշեղ վարդապետ աշխատած է աւելի գրական գործ մը արտադրել, իր գրական պահանջներուն բաւականութիւն տալ, քան հաւատքի ու ջերմեանդութեան յիշատակարան մը ստեղծել։ Եւ միջանկիալ նկատենք, որ Մուշեղ վարդապետ, եթէ միայն կը ձգտէր արժանանալ գրասէրներու գնահատութեան, իր նպատակին հասած է, որովհետեւ «Դրուագներու» հըրատարակիչ Նշան—Պապիկեան գրատան յայտարարութեան նայելով՝ գիրքը համարեա թէ սպառուած է արդէն։

Մուշեղ վարդապետի բացատրութեան համեմատ «Դրուագներ» երկու նպատակ ունին.

«Ա.—Ընթերցողներուն տալ զուտ Աստուածաշնչական ոգիով ու նիւթով զրուած գիրք մը։

«Բ.—Իր ընթերցողները տանիլ՝ իր պարունակած նիւթերովն ու բնագրական ցուցումներով, բուն իսկ Ս. Գրոց ընթերցումին, որ մեր ժողովուրդին համար ամենէն անտեսուածը եղած է։

«Առանց Աստուածաշունչի ընթերցանութեան օժանդակութեան, նոյնիսկ գիտնական ընթերցողին համար կնքուած վրրը պիտի մնայ «Դրուագներ»։

«Դրուագներն» իրենց մէջ կամփոփեն Հին Ուխտի պատմութենէն քաղուած ԺԲ. հատուածներ Ա. Պիղծ պաշտամունքը: Բ. Երկինքի կրակը: Գ. Օրհնութեան գողը: Դ. Մովսէս՝ Մարգարէ կըլլայ: Ե. Պատիժները: Զ. Անցքէն առաջ ու ետքը: Է. Ոսկի հորթը: Ը. Առաջին իշխանը: Թ. Հալածանք: Ժ. Պատշաճութիւնը: ԺԱ. Եղեա և Յեզարէլ: ԺԲ. Դէպի Բաբելոն:

Եւ Նոր-Ուխտի պատմութենէն հետեւալ ԺԱ. դրուագները: Ա. Ծնունդը: Բ. Նազովրեցին: Գ. Յորդանանու եզերքը: Դ. Փորձութիւնները: Ե. Քարոզիչը: Զ. Մովուն վրայ: Է. Լերան վրայ: Ը. Երեք սեղաններ: Թ. Գեթսեմանի. Ժ. Դատն ու վճիռը: ԺԱ. Գերեզմանին շուրջը:

Իսկ գիրքը՝ իբրև վերջաբան, կը պարունակէ անջատ հատուած մը, որուն տիտղոսն է «Իրական կեանքը»:

Գաղափար տալու համար մեր ընթերցողներուն Մուշեղ վարդապետին յղացուած և արտայայտութեան եղանակին վրայ, պէտք է ըսել, որ Մուշեղ վարդապետն ունի թրքահայ գրողներու բնորոշ, զլխաւոր արժանիքներն ու թերութիւնները: Կուռ, կտրուկ, հնչուն ոճ մը, վարպետ ձեռքով կատարուած նկարագրութիւններ, որոնց մէջ, երբեմն, բառերու անսովոր բարդութիւնները ու կրկնուած ասութիւններէ խոյս տալու մտահոգութիւնը տեղ-տեղ պարբերութիւններու ընթացքը կը դանդաղեցնեն:

Մուշեղ վարդապետի յատկութիւններէն մէկն է լեզուի դիւրաթեքութիւնը, երանգներու ճոխութիւնը: Անկա կ'ատէ արտայայտութեան ծեծուած եղանակները: Անկասկած, ձևի կատարելութիւնը՝ ամեն արուեստագէտ գրողի, նոյնիսկ, ամեն ինքզինքը յարգող գրագէտի առաջին մտածումներէն մէկը ըլլալու է: Այն գրողը, որ քիչ ու շատ գիտակից է, կ'աշխատի միեւնոյն բառը, միեւնոյն երեսին մէջ քանի մը անգամ չկրկնել, իւրաքանչիւր ածականը իր ճիշտ տեղը գործածելու բայց տափալուծութիւններէ, հասարակ տեղիքներէ խոյս տալու նպատակով ընկնել արուեստականին, անրնականին մէջ—այս ալ ուրիշ անպատեհութիւն մըն է: Ուրկէ նոյնքան անհրաժեշտ է խուսափել: Մուշեղ վարդապետ, դժբախտաբար, արուեստականին ու բնագրօսիկին մէջ յաճախ կ'ընկնի: Օրինակ այս տեսակ ֆրագներ ունի, որոնք հասարակ տեղիքի մը չափ անհանդուրժելի են:

«Դիմայեղած մարդկութիւնը խելացնոր շուարքին մէջ լըռւած կոծերով կ'ողբայ կեանքերու թարթափումը» (Երես 39):

«Ներշնչումներու կենդանութիւնը իր մազկուինճ գալար-

ուսմանը օձաձև պրկուած հովուական ցուպի հրաշալիքը կ'արտափայլէ» (Երես 34):

«Իր ցցուած սակաւորն վրայէն դուրս նետուող սև աչքերը կային...» (Երես 29):

«Զգացումի շեղ մոլորումը մեքենականութեան մը դժոխայնութիւնը կը սարքէ օրէ օր հալող մարդու մը մէջ» (Երես 68):

«Հիմա երջանկութիւնը դիմայեղած ջատուկի մը ծիծաղը ունէր բերնին մէջ՝ հիւժած կմախքի տեսքն էր անիկա անցած գեղօրերու սեթևեթներով, որուն առջև կսկծուտ սիրտը կը պոռթկայ դժբախտ հօր մը հանդերձներու պատուաճքներուն տակ» (Երես 69):

Մուշեղ վարդապետն այնքան բանաստեղծական թռիչք, այնքան բնական ներշնչում ունի, որ այդ արհեստական միջոցներուն դիմելու պէտքը մեզ կը զարմացնէ: Ինքը չի պատմեր իր նկարագրած անցքերը, այլ կը նկարէ: Օրինակ, «Օրհնութեան գող»-ին սկիզբը դրուած հետեւալ նկարագրութիւնը, ուր մէկ քանի խոշոր գծերով՝ մեր մտքին առջև կը վերակենդանացնէ պատկերը որսորդին, որ լեռներու և անտառներու ամայութեան մէջ երէներու կը հետապնդի:

«Լեռնէ լեռ որսորդները թեթև այծեամբերու ետեւն կը վազեն, ծերունի հօր մը վերջին տարիներու ցաւը մեղմելու համար (Ծննդ. Ի՛նչ 1—4): Աղեղները կը ձգտին նետերու երկայնքէն, որոնք կը շաշեն օդերուն մէջ, քարերուն կը զարնուին և աւազին մէջ կը խրին: Մարդկային դէմքերը կը խանծին աւրէն: Ու արևէն զգուած այծեամբեր աւազին հետ կը շփոթեն իրենց մութ կարմիր թիկունքը, արևին անհաղորդ սպիտակ փորեքնին տալով դէպ ի վեր: Յանկարծ իրենց կայտառ՝ առոյգ մարմինը երկչոտի վազք մը կ'առնէ. որսորդներու առթած խուճապէն, անոնց լերկ ականջները կը ցցուին: Լեռներն ու անտառները նոր շարժունութիւն մը կ'երկնեն իրենց ծոցը, վախկոտ անասուններու խշրտոցներէն: Երբեմն կանգ կ'առնէ խումը խեղճ կենդանիներուն, որոնց գեղեցիկ աչուրները կը յետադարձին վտանգին մեծութիւնը չափելու համար: Նշլերունները, թեթև ու բարձրադիր, կը տատամսոտին իրենց կայքերուն մէջ, ու եղջիւրնին ցցած դէպի վեր, կամ հակած դէպի թիկունքը, կը խուսեն հետապնդողներու յոգնած զուարթութենէն:

«Նսաւ կը քալէ անտառէ անտառ, կապարճը իր ուսէն կախ, նետերով լեցուն. տէգն ու նիզակը երբեմն իբր յեռացու կը ծառայեն վերելքի միջոցին, երբ պատուքը իրենց կո-

կորզները կը մազկռնէ: Բարերը կը թնդան պարապ գոգուածքներու պէս»:

Եւ կամ, տեսէք, Իսրայէլի ժողովուրդը Նգիպտոսէն դուրս հանելու համար, երկինքէն Փառաւոնի գլխուն ուղարկուած պատիժներու նկարագրութեան հետեւեալ մասը:

«Մինայի մարդուն ձեռքը օդը կը ծեծէ օձաձև դաւադանով. սոսկումը կը սաւառնի ճախճախուտ շամբերէն ու նիխած ջրերէն: Կոշկոռտ գորտեր ու լերկագլուխ դողոշներ քաղաքներու բնակչութիւնը կ'ահաբեկեն: Ո՛վ Տէր, Խնչ են այդ ողորմագին ճիշերը: Հացի տաշտերէն հեռու կը փախչին կիներ, իրենց թեզանիքները հանգրիճած: Գորտերու անթարթ աչքերը, պանդ իրենց նայուածքին, ու մերկ իրենց լերկութեան մէջ, կը խոռվին հանդարտ քունը դիցանուշներուն, որոնք սնդուսէ անկողիններու հեշտանքը կը վայելէին: Բամբիշները իրենց առագաստի սենեակները կը լքեն. մեղրալուսիններու ցայգերգը կը լռէ քիմնոր-ներու և կիճՍիտ-ներու թելերէն, զազիր գորտերու սեւերես ներկայութիւնով»:

«Դրուագներ»-ուն մէջ այս տեսակ հատուածներ շատ կան, որոնք ցոյց կուտան թէ՛ հակառակ ոմանց՝ կարծածին՝ սրբան ճկուն է աշխարհաբար լեզուն, որքան դիւրաթեք՝ արտայայտուելու համար մտածումի ամենանուրբ ձևերը, զգայութեան ամենախուսափուկ երանգները:

Տ. Զաւէն

«Повесть Гражданской скорби». Избр. стихотв. арм. поэта Рафаэла Патеяна. Издание Аракеля Дервиша, Москва 1904 г. цѣна 80 коп.

Առաջել Դերվիշը երկու տարի առաջ լոյս ընծայեց «Современные армянские поэты» անունով գիրքը, որով մեր նորագոյն բանաստեղծներն էր ծանօթացնում ոչ միայն ռուս հասարակութեան, այլև հայ հասարակութեան «խնտիլ-դենտ» և «բուրժուա» կոչուած դասակարգերին, որոնց ներկայացուցիչների մեծագոյն մասը հայերէն չի կարդում, չի հասկանում Պ. Ա. Դերվիշի այդ համակրելի ձեռնարկութիւնը առանձին ուշադրութեան արժանի էր նմանապէս այն պատճառով՝ որ հայ բանաստեղծները երևան էին հանուում ռուս բանաստեղծների թարգմանութեամբ. բանաստեղծութիւնը լաւ թարգմանել կարող է միայն բանաստեղծը:

Իր նոր հրատարակած երկրորդ գրքում պ. Դերվիշը ծանօթացնում է հայերէն չիմացողներին մեր ամենանշանաւոր ազգային բանաստեղծ՝ Ռաֆայէլ Պատկանեանի հետ,